

Мария ПИЛЕВА¹

**Преобразените класици:
Дефо и Дикенс в първите им появи на българската литературна сцена**

Резюме

В статията се разглеждат два от първите преводи на новобългарски език на белетристични творби от английските класици Даниел Дефо и Чарлс Дикенс. Направени от преработки, те не представят авторите им в пълнота, а по-скоро техните съответно понемчена и порусена версии, които изменят значително рецепцията. Обърнато е внимание на проблемите, свързани с превода в средата на XIX в., както и на факта, че *Младият Робинсон* остава в ръкопис, а преводът на Дикенсовата *Коледна песен* поради промяната на заглавието е разпозната като негова преработка едва в началото на настоящия век.

Ключови думи: превод; преработка; рецепция; Даниел Дефо; Чарлс Дикенс

Abstract

The transformed classic authors:

Defoe and Dickens with their first appearances on the Bulgarian literary scene

The article examines two of the first translations in modern Bulgarian language of works of fiction by English classical authors Daniel Defoe and Charles Dickens. Made from adaptations, they do not present their writers in full, but rather their Germanised and Russianised versions, which significantly change their reception. Attention is drawn to the problems of translation in the mid-19th century, as well as the fact that *Young Robinson* remains in manuscript, and the first translation of Dickens' *A Christmas Carol* was recognised as his work only at the beginning of this century due to the change in title.

Keywords: translation; adaptation; reception; Daniel Defoe; Charles Dickens

В средата на XIX век, когато българската литература няма свои белетристични образци, нито утвърдени принципи на превод, но пламенен стремеж към просвещение, започват да се търсят западноевропейски произведения с непреходна стойност, които да бъдат представени на аудиторията. Творби на двама от малкото преведени английски класици в периода на Българското възраждане – Даниел Дефо и Чарлс Дикенс – се появяват в литературния живот, но преведени от

---

¹ **Maria Pileva**, from the Institute for Literature with the Bulgarian Academy of Sciences, completed the Master's Programme "Translation and Editing" at Sofia University (2012), specialised at Eberhard-Karls Universität, Tübingen (2015), and defended her PhD thesis on "Religious Motifs in Bulgarian Translations of English Fiction during the Nineteenth Century" (2016) within the Department of Bulgarian Literature at Sofia University. Her research interests are in the field of literary studies, religion, translation theory. She is engaged in editing and translation, writing short stories, journalistic materials, articles published in various literary journals. She is the winner of the 2018 SBU award for outstanding achievements in the field of theory, history and criticism of translation with her book *Rebellion, Hope, Redemption. The English Translations from the Bulgarian 19th Century*.

преработки, поради което рецептивният образ не само на героите, а и на авторите е значително изменен.

За времето на своето съществуване романът *Робинзон Крузо* на Дефо и *Коледна песен* на Дикенс са превеждани и препревеждани многократно на стотици езици. Цитирани са активно и оставят дълбок отпечатък върху световната литература, вкл. с техните адаптации, преработки, филмови версии, анимации, драми, стихотворения, комикси. Робинзон заема митологичното място на „културен герой“, а Скрудж става синоним на скъперник, независимо от трансформацията, която преживява в оригинала. Имената и на двамата протагонисти се превръщат в нарицателни и стават част от много европейски езици. Затова е важно да се проследят техните преводи, особено първите им появи в дадена култура.

Най-сполучливата преработката на *Робинзон Крузо* принадлежи на немския писател и лингвист Йоахим Кампе, от която през гръцки е преведено първото англоезично белетристично произведение на български език, а големият брой на преводи до края на XIX век свидетелства за интереса към творбата. Като изтъкнат богослов и педагог Кампе приспособява романа за възпитателни цели на подрастващите, добавя множество библейски цитати и алюзии, включва кратки истории, притчи, практични идеи. Някои реалии в творбата са понемчени – родното място на героя става Хамбург, самият той учи английски, а по-късно научава туземеца на немски и др. Първоличното повествуване на Дефо при Кампе е заменено от рамката на диалог между бащата и неговите деца, в които постъпките на Робинзон се анализират и дискутират в рамките на 30 дни. Диалогът е добре приета от българската просветена аудитория форма, позната още от средновековната книжнина. Чрез такава композиция, въпреки че фабулата често се прекъсва и разказът се разтегля, „се постига реалистична убедителност за тогавашния читател, оживява се изложението“². Към този именно вариант на романа се насочват няколко от първите български преводачи. Затова в критиката се говори за рецепция не на романа Робинзон Крузо, а на „робинзоновската тема“³, за явлението „Робинзон Крузо“⁴, отделило се от автора, със свой самостоятелен живот.

² Ковачева, Н. Робинзон Крузо в България. – *Деца, изкуство, книги*, [Kovacheva, N. Robinzon Kruzo v Balgariya. – *Detsa, izkustvo, knigi*], № 1, 1969, p. 19.

³ Минкова, Лиляна. Възрожденска дидактика и Робинзониади. – *Литературна мисъл*, [Minkova, Lilyana. Vazrozhdenska didaktika i Robinzoniadi. – *Literaturna misal*], № 8, 1990, p. 58.

⁴ Аретов, Николай. Даниел Дефо. Daniel Defoe 1660-1731. В: *Преводна рецепция на европейска литература в България. Т. 1: Английска литература*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, [Aretov, Nikolay. Daniel Defoe. Daniel Defoe 1660–1731. In: *Prevodna retseptsiya na evropeyska literatura v Balgariya. T. 1: Angliyska literatura*. Sofiya: AI „Prof. Marin Drinov“], 2000, p. 79.

Първият български превод на тази и изобщо на Робинзонова версия е на Райно Попович (1841), останал обаче в ръкопис⁵ и без възможност за същинско влияние върху рецепцията на романа. Заглавието *Младаго Робинсона случаи сочинени убо на Германски язык преведени же на простогречески от Констандина Димитриева Бела Нине же от гречески на болгарски преведени от Райна Поповича и в ползу юношества на свят издани в две части*⁶ указва коректно от какви езици е превеждано (за разлика от повечето преводи на творбата през XIX в.). Според Л. Минкова понемчената преработка се оказва „подходяща за възраждащите се страни на Балканския полуостров. Начинът, по който Кампе се е съобразил с хоризонта на очакване на своите читатели, е спестил усилията на онези, които биха се заловили да „побългарят”, „посърбчат” или „погърчат” романа на Дефо”⁷. Това е една от причините на базата на тази преработка да са направени преводите и на Иван Богоров (1849), и на Йоаким Груев (1858) – вече отпечатани.

Прецизно изработен и следващ гръцкия източник, преводът на Р. Попович съдържа и някои допълнения, съобразени с потребностите на аудиторията, за която е предназначен⁸. Попович добавя свои бележки и обръщения: „Да не ти ся види странно, читателю[...], в Европа немаат такова обикновение да убиват един друг, Ах! като пцета, каквото по нас, не само Турците, ами и сами ний Християните не то имами за весма голяма работа, да ся предавами един друг на смерт” (т. 2, с. 99–101). Попович използва сравнения с Влашките и Молдовските места, за да засили аналогията с познати за българската аудитория реалии, използва понятия за предмети и дейности, свързани пряко с бита на българина, като например стан, грош, тендзари и др. Употребата на „кандило” (т. 1, с. 329) е повлияна несъмнено от православната обредна практика. Коректно е предаден сюжетният момент с колебанието на Робинсон, когато на острова се оказват „от много вери подданници: защото Параскева бил Лутеранин, Спаниолецо Католик, а Параскевов баща бил един язичник. Що треба сега да правиш ти Робинсоне! (помислил си сам:), немаш ли ти правда сега да ги обарнеш на сила в една вяра, която имаш за най добра” (т. 2, с. 383). Попович не се колебае да използва и непознати или малко познати лексикални единици: „Коккос” (т. 1, с. 131), „садефяни миди” (т. 1, с. 132), но по-често се осланя на типичната за времето практика за въвеждане на

⁵ За перипетиите по търсене на издател и спомоществатели за отпечатване на превода вж. Пилева, Мария. Мястото на превода *Младаго Робинсона случаи* в българската литература. – *Годишник на ФСЛФ на СУ*, [Pileva, Maria. Myastoto na prevoda Mladago Robinsona sluchai v balgarskata literatura. – *Godishnik na FSIF na SU*], № 101, p. 172-179.

⁶ В НБКМ „Св. св. Кирил и Методий” се съхраняват преписите от 1857 г., Ръкописен отдел, № 388, 389.

⁷ Минкова, Цит. съч., с. 62.

⁸ Още в Предговора Попович добавя няколко абзаца, в които се обръща директно към „дражайший и любезний роде болгарский”, с надежда да разбере „ползата що произходи от тая книга кам сичките, толко кам младите, колкото и кам старите” (с. VII).

непознати думи – поясняването в скоби: „негли (белкем)”, т. 1, с. 43; „барабой (картофли)”, т. 1, с. 162; „торжището (пазарят)”, т. 1, с. 267.

Перифразирането в превода на Попович е похват, използван и от други преводачи от гръцки. Тази практика се обяснява с несъответствието в развитието на изразните възможности на гръцкия и българския език в средата на XIX век и е определена като положителна черта за състоянието на превода. Афр. Алексиева оценява постигнатата „по-голяма живост в разказа с предаването на думите на автора чрез реплика на някой герой”⁹. Имената на децата: Александър, Елена, Никола, Георгий, Йоан, Константин са добили форми по-близки до гръцките, отколкото до немските (Готлиб, Николас, Йоханес, Лоте, Дитрих), като отново личи внимателна работа по превода и целенасочена (макар и деликатна) намеса. Името на спасения туземец е Параскев (като тук Попович е обяснил значението му: „което ще рече по български Петко”; т. 2, с. 112). За фразеологизмите Попович търси и в повечето случаи намира добри варианти, близки до народно-разговорния изказ: „станал вир вода”, „малко останало да не збарка конците от страх” (т. 2, с. 260). Думата *οὐρανός* (небе) Попович заменя навсякъде с „Бог” или „небесний Бог”. Песните от гръцкия превод (и немския първоизточник) преводачът отделя графически от повествователната част и личи опит за поетичен превод: „Первото ти размишление и първая мисл твоя, / Нека буде всегда у вишнаго Бога / душе моя ” (т. 1, с. 157). Молитвите, които героят отправя ежедневно към Бога, присъстват в почти всяка глава и са в стила на старобългарската книжовна традиция – със сложни гръцки калки като: „светозарно” (т. 2, с. 6), „благоутробнейший” (т. 2, с. 199) и др.

Дефо разказва историята на Робинзон, използвайки библейски типове, с които посветените читатели са наясно: скитащите се евреи; блудният син, Иона, Иов, Илия, Иезекиил и др., като при срещата си с познатите реалии те могат да предвидят случващото се и да се идентифицират с героя в някоя от фазите на пътуването му¹⁰. Кампе развива тези образи и предава основните библейски мотиви, доколкото фигурират в епизодите, които запазва. В българския превод *Младаго Робинсона* се срещат дори повече религиозни мотиви, които спомагат за представяне на отношенията между човека и Бога; чужденеца и другия; родителя и детето; правилата и реда. В романовата тъкан са

⁹ Алексиева, Афродита. Преводните повести и романи от гръцки през първата половина на XIX в. – *Studiabalkanica*, 8. *Балкански културни и литературни връзки*. София, [Aleksieva, Afrodita. Prevodnite povesti i romani ot gratski prez parvata polovina na XIX v. – *Studiabalkanica*, 8. *Balkanski kulturni i literaturni vrazki*. Sofia], 1974, 119-151, p. 146.

¹⁰ Hinojosa, Lynne. Reading the Self, Reading the Bible (or is it a Novel?): The Differing Typological Hermeneutics of Augustine's Confessions and Defoe's Robinson Crusoe. – *Christianity & Literature*; Summer 2012, Vol. 61, 4, p. 646-647.

вплетени множество библейски стихове, част от които Попович избира да предаде през черковнославянски.

Блудният син може да се нарече лйтмотив на цялото повествование, тъй като задава темата и служи за основа на сюжета с акцент върху духовното завръщане на разкаялия се грешник преди всичко към Бога, а след това и у дома. Архетипът на случващото се с Робинзон се открива в библейския мотив за *грехопадението*, чийто символен смисъл е познат на реципиента от XIX век. Младежът избира да престъпи родителската воля – „неговият първороден грях” – и това предопределя трудностите, в които му предстои да попадне¹¹. В превода на Райно Попович, както и в останалите, основаващи се на немската преработка на богослова Кампе, има завръщане към компонента на същинския библейски мотив за загубата на всичко – героят там не успява да спаси нищо от кораба, за разлика от английския оригинал. Другото доближаване до същинския библейски мотив в тези преводи, което липсва при Дефо, е приемането от бащата, чийто живот е запазен, вероятно поради детската аудитория, към която са насочени те. Този хепиенд задава различна парадигма от оригиналния замисъл на автора и доближава историята да приказен сюжет.

В романа на Дефо се откриват множество други религиозни мотиви, запазени в преработката на Кампе и отразени в превода на Райно Попович. Такъв е мотивът за *пътя* (през водата), който носи символно значение на пречистването и преминаването към друг нравствен или социален статус. „В християнската символика водата е астралният образ на светлината, която пък е еманация на Бога, към когото ще се стреми по-нататък героят”¹². Корабокрушението присъства в превода на Попович като *лайтмотив* (или *сюжетен мотив* по Аретов) и бележи началото на процеса на страдания, който води през прозрението и покаянието до спасението на душата. Библейското схващане, че всеки човек е роден в грях и изпитва желание да изостави Бога, като живее според страстите и желанията си, намира художествен израз в творбата на Дефо и преработката на Кампе. То присъства в превода на Попович недвусмислено представено като *бунт против Бога* (т. 1, с. 40). В превода на Попович взаимовръзката престъпление – наказание е много ясна. Дългите нравоучителни части, свързани с изпитанията, акцентират върху библейската поука (вж. напр. поучението за силата на душата и тялото – т. 2, с. 58-61; за осъждението – с. 303-305 и др.).

¹¹ Вж. Sutherland, James. *Daniel Defoe, a Critical Study*. Boston, MA: Houghton Mifflin CO, 1971, p. 135.

¹² Георгиева, Гинка. Молитвата на една „забравена” душа (Размисли върху романа „Робинзон Крузо” на Даниел Дефо). – *Български език и литература*, [Georgieva, Ginka. Molitvata na edna „zabravena” dusha (Razmisli varhu romana „Robinzon Kruzo” na Daniel Defo). – *Balgarski ezik i literatura*], XLIII, 1, 2003, p. 57.

По различен начин е представено боледуването в превода на Р. Попович – версията на Кампе не използва мотива със съновидението, а го замества с по-дълга молитва. Идването на себе си и *покаянието*¹³ води до пълното предаване на героя на Божия промисъл. За Борхам най-силният момент в *Робинзон Крузо* е именно този и той разглежда статута му първо като обръщенец, след това като философ, благовестител, изгнаник, мистик¹⁴. Робинсон също достига недвусмислено да констатира, че материалното благополучие не е толкова важно, колкото духовното. Г. Стар разглежда етапите, през които се достига до покаяние – сходни в духовните автобиографии: предизвикателство за покаяние; някаква рефлексия или съображение, убеждение или свята скръб, разкаяние и себеобвинение и обръщане¹⁵.

Спасяването на живота на езичника и мисията на Робинсон да го обърне към своята вяра се вписват в модела на колонизаторската и мисионерска политика на европейските народи, което обаче включва убийство на неверници. Дивакът трябва да бъде победен, покорен и християнизиран, за да не представлява заплаха за цивилизационния ред. За значението на християнството в романа от голяма важност е както календарът, издигнат на брега и показващ християнското летоброене, така и първата европейска дума, която Робинсон чува на острова – *Christianus* – от пленения испанец. Мотивът за чудотворното спасение във финалната сцена, изобразено във всички преводи от XIX век с възвръщането на похитения кораб, се приема като знак на опрощението, с което завършва сагата на непокорния, но покаял се герой.

Към превода на романа не се насочват случайни книжовници – още първите преводи са дело на високо образовани, отличаващи се с развито филологическо мислене и важни идеи за усъвършенстването на българския език творци. Приносът на Попович за обогатяване на изразните средства на езика е несъмнен, той е наречен един „от нашите първи художници на словото“¹⁶. След него и Й. Груев, и Ив. Богоров продължават тази тенденция, като не побългаряват и не съкращават безогледно романа, а ползват преработки на Кампе, към преводите на които се придържат и предават съдържанието така, както вече е било ревизирано в тях. Богоров ползва за основа преработена версия на Кампе, в която са отпаднали рамковият разказ и диалозите и има известно

¹³ Това е едно от основните учения на християнската вяра, за което не съществуват доктринални противоречия между отделните конфесии.

¹⁴ Boreham, Frank. *The Gospel of Robinson Crusoe*. London: The Epworth Press, 1955, p. 5, 13.

¹⁵ Starr, George. *Defoe & Spiritual Autobiography*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1965, p. 106.

¹⁶ Македонска, Цв. Лексико-фразеологични особености в „Христоитията“ на Р. Попович. – *Български език*, [Makedonska, Tsv. Leksiko-frazeologichni osobenosti v „Hristoitiyata“ na R. Popovich. – *Balgarski ezik*], XV, № I, 1965, p. 38.

приближаване към оригинала на Дефо¹⁷, а Йоаким Груев – максимално съкратена версия от руски, подходяща за най-малките читатели: *Сокращенный Робинзон: Книжка для детей*: Йоахин Генрих Кампе (1843)¹⁸.

Въпреки че не ползва оригинала като източник, целите на Райно Попович, както и на останалите преводачи на Робинзон Крузо до края на XIX век, остават преди всичко поучителни и възпитателни (Петко Р. Славейков също предлага превод за деца на романа *Робинзон на островът си* (1868), в който се разгръща идеята за „благородния колонизатор“, проектиращ своите ценности върху дивото¹⁹). Но за разлика от повечето нравоучителни четива, това е произведение, четено и за забавление дори в този ранен период на развитие на новата българска литература; в него моралистичното е вплетено така умело, че да стане пожелано от масовата публика. В същото време се отдалечава значително от същността на *Робинзон* на Даниел Дефо, написан за възрастни, с философски прозрения, пресъздаващ изминатия път на човешката цивилизация и в който се открива „началото на европейския просвещенски роман – едно от най-големите и въздействащи явления в световната литература”²⁰. Причината толкова преводачи да се насочат към „робинзоновската тема“ през XIX в. може да се търси в интереса към другия, в градивния опит, в космополитичната модерна визия, които предлага романът, независимо от преработките, за да се стигне до идеологическото конструиране на своето, така нужно за българската литература от периода.

От друга страна, още едно произведение на английски класик се появява на българска сцена към средата на XIX в. – преобразено дотолкова, че едва в началото на XXI век бива регистрирано от изследователите като Дикенсово²¹. Променени са заглавието, имената на персонажите, а реалиите и целият фон на сюжетното действие от празника Рождество Христово биват пренесени

¹⁷ Открива се английска версия със сходно съдържание и съвпадение на реалиите: *J. H. Campe's New Robinson Crusoe; an instructive and entertaining history. Altered from French.* London 1818; но дали Богоров е имал достъп до този източник, или е превеждал от френския вариант, все още не може да установи със сигурност.

¹⁸ Вж. Пилева, Мария. *Бунт, надежда, изкупление. Англоезичните преводи от българския XIX в.* София: Кралица Маб, [Pileva, Maria. *Bunt, nadezhda, izkuplenie. Angloezichnite prevodi ot balgarskiya XIX v.* Sofiya: Kralitsa Mab], 2018, p. 80-88.

¹⁹ Вж. Дакова, Бисера. *Век и краевековие: Позитивизъм и декаденс в българската литература през XIX век. Аспекти на ориентализма и културната идентичност.* София: Карина М, [Dakova, Bisera. *Vek i kraevkovie: Pozitivizam i dekadens v balgarskata literatura prez XIX vek. Aspekti na orientalizma i kulturnata identichnost.* Sofiya: Karina M], 2007, p. 46.

²⁰ Аретов, Цит. съч., с. 73.

²¹ Вж. Grinberg, Betty. *Bulgarski Knizhitsi and the first translation of Uncle Tom's Cabin.* In: *Essays in American Studies. Cross-cultural Perspectives.* Sofia: Polis, 2001, p. 40. Гринберг прави кратък преглед на контекста на художествените преводи в „Български книжици“ през същата година, затова споменава и „Коледна песен“. По-късно Вл. Трендафилов (2006; 2015: 78) потвърждава факта.

на другия голям християнски празник – Възкресение Христово. Не само Възкресеният мотив от оригинала измества Рождествения заедно с традициите на коледната трапеза с пуйката, а поради изменената идеология на празника се променя и проблематиката на повестта, тъй като „Пасха е повече празник на изкуплението и е по-насочена към морала, отколкото западното Рождество, затова източната трактовка на Възкресение в повестта създава атмосфера, в която по-ярко се разкриват истинските ценности на живота”²². Несъмнено за източноправославното мислене Възкресение се приема за по-големия и светъл християнски празник. Оказва се, че руската преработка, от която е преведен първият „Дикенсов“ текст на български, е на А. Хомяков, придобил солидно богословско образование, пропагандатор на славянофилските идеи и превъзходството на православно християнство²³. Хомяков е привлечен от „духовната Англия”, тази на „мисионерите, на светостта на домашния бит, сърдечната топлина и Дикенс, по-младия брат на нашия Гогол”²⁴.

Дори само повърхностна съпоставка между английския оригинал и превода на Хомяков води към извода, че това съвсем не е превод, въпреки че е съхранен сюжетът в почти всички детайли, както и основните персонажи, а преработка, почти два пъти по-кратка от текста на Дикенс. Като адаптация за деца са съкратени най-вече пейзажите, отделни сцени и всички детайлни описания, напълно са откъснати философските монолози. Действието е пренесено в Русия, а имената на персонажите са порусначени – Боб Крачит става не само Фёдор Иванович Кричев²⁵, но придобива и чертите на типичния руски „малък човек”, който живее в страна с характерни битови очертания – типичните Дикенсови описания Хомяков заменя с Петербургски пейзажи, с черти от характерната руската провинция, дори Балтийско море²⁶. Ебенизър Скрудж става Петр Скруг (от рус. скряга – скъперник). Петър е добре подбран аналог на Ебенизър (от библ. евр. – канара, камък на помощ, монумент на Божията слава), като също означава „камък”, но предизвиква повече асоциации в православно мислене с канарата апостол Петър. Върху някои от елементите на

²² Кошелев, В. А. „Светлое Воскресенье” А. С. Хомякова как вольное переложение „Рождественской песни в прозе” Ч. Дикенса. – Москва, [Koshelev, V. A. „Svetloe Voskresenye” A. S. Homyakova kak volynoe perelozhenie „Rozhdestvenskoy pesni v proze” Ch. Dikensa. – Moskva], 1991, №4, p. 81-84.

²³ Вж. Пилева, Мария. *От Коледна песен до Светло Воскресение. За колебанията на езика при първия български превод на Дикенс.* [Pileva, Maria. *Ot Koledna pesen do Svetloe Voskresenie. Za kolebaniyata na ezika pri parviya balgarski prevod na Dikens*]. – *Littera et Lingua*, № 1-2, 2015. <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2015/12/1-2/mpileva> (15.01.2022).

²⁴ Хомяков, Алексей. Мнение иностранцев о России. – *Москвитянин*, [Homyakov, Aleksey. *Mnenie inostrantsev o Rossii*. – *Moskvityanin*], 1845, p. 28–29.

²⁵ В български вариант Теодор Иванович Крычев.

²⁶ Кошелев, цит. съч.

християнска назидателност в руския текст е акцентирано дори повече, отколкото в английския оригинал. В руската версия са добавени две нравоучения на Духа на настоящето и библейски напътствия. Такъв стил изобщо не е чужд за т. нар. руски „Святочные” (Рождественски) или „Пасхальные” (Възкресенски) разкази.

На страниците на списание „Български книжици” през 1859 г., вдъхновена от тази руска версия, се появява *Повест. Светло възкресение или Великден* с името на Р. Филипков като преводач, но без указан автор. В българския вариант са запазени мотивите за „благотворителността”, „явяването на духовете”, „слугата на златото – Мамона”, „благословението”. Мотивът за „младенеца” присъства и в руската преработка, но поради промяната на празника се отдалечава от идейния замисъл, а този за „рождествената песен”, заложен още в заглавието на оригинала, напълно се е изгубил както в руската преработка, така и в българския превод, тъй като няма подобна традиция в източноправославното християнство в навечерието на Възкресение.

При сравнение с руската преработка в българския превод още в началото му се забелязва липсата на по 1–2 описателни изречения във всеки абзац, както и на отделни поясняващи думи. Проблемните места според Трендафилов са свързани преди всичко с липсващите български реалии от професионалната сфера: „контора” (кантора), „маклер” (борсов посредник) и др., които са пренесени буквално, както и с фината реторика и сложната многопластова стилистика²⁷. Но серия от други проблеми, като „незнаенето на дума, колебливата употреба на глаголни времена или неразчитането на синтактична конструкция”, както и „неспособността на преводача да се откъсне от външните параметри на езика на оригинала” и да предаде уверено диалозите в повестта²⁸ са много по-сериозен недостатък на превода. Освен провалите („затворник като жаба” в превод на „oyster” – стрида), Трендафилов отбелязва и сполучливите опити („неумолим като камък, мълчалив като риба”), които сравнения обаче са заслуга изцяло на руския преводач: „неутомим как камън, молчалив как риба”.

Множество русизми изпълват българския превод: счет, тысящи, наконец, товарище, прикосновение; а руското влияние прозира в думи като „занимаваше”, вм. заемаше (с. 170); „външният” в превод на „вышнего”, вм. небесният (с. 172). Някои думи не са разчетени от руския

²⁷ Трендафилов, Владимир. *Употребите на британския ментор: Рецепцията на Чарлс Дикенс в България*, София: Колибри, [Trendafilov, Vladimir. *Upotrebite na britanskiya mentor: Retseptsiyata na Charls Dickens v Balgariya*, Sofiya: Kolibri], 2015, p. 82

²⁸ Трендафилов, Цит. съч., с. 84

вариант „батюшка” – „баба” (с. 628), „племянник” – „писмянник”. Рублите като парична единица от руски са запазени на някои места и на български (с. 627), „барын” е преведено с „боерин” (с. 625), която реалия се отнася към съвсем друг период от българската история. Поясняването в скоби е използвано активно, напр. „шумно текущите волни” (талази) (с. 626), но тук се прилага дума от гръцко-турски произход за изясняване на българския читател. Нерядко турските думи „се заскобяват като дескриптивна система към всеки вид тогава констатирана лексикална и въобще културна чуждост”²⁹.

В българската версия липсват библейските персонажи, изобразени на камината, съответно липсващи и в руския превод. Изпуснати са и образите на човешките деца Невежество и Нужда, като вместо това е поместен голям пасаж с нравоучението да се зачитат всички хора. За сметка на изпуснатите мотиви в руската повед са добавени други, които да приближат текста до православното светоусещане. Появяват се мотивите за „лукавия”, за „ангела-хранител”, за „послушанието” към родителите, за „праведността”, но този пасаж не е преведен в българската версия. Освен поздравите с „Христос възкресе”, са добавени и в руския, и в българския вариант „трикратно целование по устните” (с. 627). „Образами” в българския вариант са „икони” (с. 661); „святая” – „Божественна Литургия” (с. 167) „похорони” – „опело” (с. 35); добавено е определението „вселюбящето” към небе (с. 659), като от примерите се вижда, че българският превод подсилва на места с още една степен религиозното.

Българският превод *Светлоє Въскресение*, както го определя Трендафилов, е „въплъщение на еkleктиката” и под всякаква критика по всички правила на достоверността и естетиката, което се обяснява с рехавостта на полето, липсата на литературни и езикови правила³⁰. Поради слабото владееене на родния и на руския език, от който е превеждано, Трендафилов предполага, че Р. Филипов е бил ученик или студент в Русия. Според изследвача сп. „Български книжици” с подобен вид преводи (на адаптации за деца) изневерява на авторитетността си и претенцията за научност, но в същото време признава, че с това екипът му „демонстрира действие, съвсем синхронно с възможностите и потребностите на културния си контекст. Целта е да се предложи, поне на просветената четяща публика, една съвременна и поучителна история, разказана от жив чужд (и

²⁹ Хранова, Албена. Езикът и неговите речи. София: Фигура, [Hranova, Albena. Ezikat i negovite rechi. Sofiya: Figura], 2000, p. 223.

³⁰ Трендафилов, Цит. съч., с. 79, 80.

следователно извисен) автор”³¹. Въпреки всичките си недостатъци този превод се оказва важен като начална рецепция на най-превежданото Дикенсово произведение в България.

Публикуваните български части от превода спират след книжка 1, год. 3 (1860), когато Скруг е изправен пред лицето на смъртта и възхвалата на благословения човек, чиито добри дела продължават да говорят дълго след смъртта му (с. 40), т.е. не може да бъде проследена промяната, настъпила у героя³². В. Трендафилов се опитва да намери отговор за спирането на публикациите, като предполага или загуба на интерес от преводача, или разпореждане на новия директор на списанието Т. Бурмов да спре превод на такова посредствено ниво³³.

В съзнанието на съвременния читател името на героя е тясно свързано с Коледата и той със сигурност би се замислил, ако го открие в текст, озаглавен Светло Възкресение. Колкото и преживяването на Скрудж да е свързано с възкръсване за нов живот, то е много по-близо до библейския мотив „раждане свише“, тъй като без Христовото раждане няма как да има Възкресение. Възкресението обаче се свързва с вечния живот и предизвиква други конотации след промяната от Рождество, а Дикенс цели да насочи прожектора към настоящия живот на човека, като го накара да се замисли повече за ближния.

Когато Дикенс пише своята история, той въплъщава в нея не само универсалната човешка нужда и духа на времето, но и най-характерното, с което е известен – „Човекът, който изобрети Коледата”³⁴ и „първосвещеник на празника”³⁵. В чест на този християнски празник Дикенс създава традицията на Коледната книга. Коледни истории свързват за дълго името му с празника и са основни за вижданията му или т. нар. „доктрина или философия на Рождество”³⁶ с радостта, доброжелателството, щедростта, моралната идеалистичност, както и със събирането на семейството около трапезата, танците, игрите. Всъщност Дикенс не толкова изобретява традициите, по-скоро ги съживява и популяризира. Най-известната повест за Рождество в западната литература – позната не толкова от текста на Дикенс, колкото от многобройните адаптации за театър, кино, телевизия поддържа живота на фикционалния герой, преоблечен в

³¹ Трендафилов, Цит. съч., с. 81, 85.

³² В продължението на руския вариант на Хомяков, което отсъства в „Български книжици”, се открива обещанието, което дава Скруг, че ще отдава нужната чест на Светлото Христово Възкресение и ще направи всичко по силите си да има такова за всички негови страдащи братя. Обяснена е и по-драматично душевната промяна на героя, всяка сълза, колениченето, тихата душевна молитва – израз на смирение пред Бога.

³³ Трендафилов, Цит. съч., с. 86.

³⁴ Rogers, B. The man who invented Christmas. – *Sunday Telegraph*, Dec. 18, 1988, p. 16.

³⁵ Brereton, D. N. Introduction. In: Dickens, C. Christmas books. London: J. M. Dent & Co, 1907, p. xiii.

³⁶ Cazamian, Louis. *Dickens: Philosophy of Christmas. The Social novel in England 1830-1850*, 1973.

съвременни, актуални одежди. При съществуването на всевъзможни варианти на заглавието обаче никой не си е позволил да пренесе действието в друг сезон, да промени наименованието на празника. Затова чрез посегателството върху Дикенсовата Коледа се изкривява рецепционният образ на автора, колкото и да е мотивиран и да се вписва в контекста на руската (и българската) преводна литература в средата на XIX век. Ще трябва още няколко български превода на творбата, за да се отгласне тя от приказното звучене и доближи до рецепцията на оригиналния образ на героя – обръщенец Скрудж, след като е доведен до положение, в което може да погледне миналото, настоящето и бъдещето от различна гледна точка.

Следващият превод на творбата излиза със заглавие *Нощ срещу Рождество. Повест от Чарлс Дикенс* в сп. „Пътник” (1870), където присъства името на автора, но не и на преводача. Рождественият сезон е запазен и започва да се доближава до английския оригинал. Все още обаче преводът е доста оскъден и тромав, като представя текста в ролята на сензационно четиво, а тъй като духовете са наречени „призраци”, функцията им извиква малко по-различни конотации у читателя. За първия направен със сигурност от оригиналния английски език и цялостен превод на творбата *I-ва коледна приказка. Скрудж* (1884) от Илия Йовчев може да се каже, че е коректен и въпреки някои несъвършенства, идващи от езиковите колебания и несигурност в точната фраза, той остава най-добрият за XIX век, а и дълго след това, като в някои отношения се отличава с поточни преводни варианти от наложилия се превод на Нели Доспевска (1984). В края на повестта влизането в църквата и звънът на църковните камбани в превода на Йовчев свидетелстват за опрощението на героя, за пълното му религиозно преобразяване и добрите дела, които следват.

Името на един книжовник се свързва с преводите и на *Светло е въскресение*, и на *Робинзон Крузо* – Т. Шишков с неосъществената от него Библиотека за прочитане и желанието да приобщи българския възприемател към образци на световната литература. Тяхната нулева рецепция не би могла да повлияе на възрожденския читател и той остава само информиран за заглавията на творбите³⁷. Някои изследвачи говорят за нулева рецепция и на превода на Попович, но той бива редактиран и коментиран в писма, анотации, обяви, които идентифицират текста предварително, формират мнение, моделират очакване, предпоставят рецепционни проекции. *Светло е*

³⁷ Първото обявление на гърба на задната корица на *Малка енциклопедия* (Цариград, 1857) за преведени от Шишков и готови за печатане книги, включва и „С[ъ]кратен Робинзон, на 30 вечера разпореден, прев[од] от руски”. А за преведената повест *Светло е Воскресение или Великден*, част първа, втора, продължение и край, подготвена за „Библиотека за прочитане”, В. „Цариградски вестник”, г. 4, № 148, 21 ноември 1853. Вж. също: Книга за книгите (съст. Лидия Василева, Л. Янакиева и др.). София, АИ „Марин Дринов”, 2004, 104-105. Това е и най-ранният споменат превод на Дикенс на основата на руската преработка.

въскресение (порусначената версия на *Коледна песен*), от друга страна, има шанса да бъде публикувана в едно от най-авторитетните периодични списания – „Български книжици“, но с аматорския превод и редицата безогледни съкращения предизвиква по-скоро негативни емоции, вместо да представи класическата творба на Дикенс в пълната ѝ светлина.

Двете творби на английските класици са сред най-превежданите на български език. В българските версии на първите преводи на *Робинсон* и *Коледна песен* се наблюдава акцентирание на значението на християнството; засилване на религиозното и нравоучителните пасажии. Техните автори принадлежат към различна от православната християнска традиция и същевременно могат да се открият известни разлики в специфичните практики, но общото между тях е, че се позовават на Библията като на авторитет, на християнския морал и ценности. И двамата главни герои преминават през състояние на катарзис и връщане към себе си. При превода на *Робинсон* това идване на себе си е по-разширено с детайли, въпреки съкращенията в основния текст на Дефо, за да е подходящ за детската аудитория. Отличното владение на българския език от Р. Попович остойносттава текста. Докато в първия преводен Дикенсов вариант, поради недоброто владение на езика и прекъсването на отпечатването, не става ясна промяната при Скрудж.

Появата на преводи не от оригинала, а от значителни преработки за деца (дотогава, че да не се познават като авторски текстове) значително забавя рецепцията на автентичните Дефо и Дикенс, възпрепятства осъществяването на диалога с чуждото. Техните преводи сами по себе си като език и стил не са съвършени за времето си, нямат дълго, трайно и дълбоко въздействие. Останалите в ръкопис преводи, липсата на достатъчно паратекстове, които да насочват към оригиналите и преработките, от които се превежда, се оказват причината тези творби да не присъстват активно в литературната критика и да не се говори дълго време за техните истински автори. Особено при Д. Дефо, при когото дори с появата на превода от оригинала на О. Иванова (1989) не се стига до истински критически дебат (след години идеологически прочит).

Библиография

Повест. Светло въскресение или Великден. Прев. Р. Филиппова. – *Български книжици*. [Povest. Svetloe vaskresenie ili Velikden. Prev. R. Filippova. – *Balgarski knizhitsi*], II (1859), 5: 166–173, 12: 383–386, 19: 624–629, 20: 658–663, 21: 693–697; III (1860), 1: 33–40.

Младаго Робинсона случаи сочинени убо на Германски язик преведени же на простогречески от Констандина Димитриева Бела Нине же от гречески на болгарски преведени от Райна Поповича и в ползу юношества на свят издани в две части, 1841 Месеца Маия 27. Ръкописен отдел на НБ „Св. св. Кирил и Методий“. [Mladago Robinsona sluchai sochineni ubo na Germanski yazik prevedeni zhe na

prostogrecheski ot Konstandina Dimitrieva Bela Nine zhe ot grecheski na bolgarski prevedeni ot Rayna Popovicha i v polzu yunoshestva na svyat izdani v dve chasti, 1841 Mesetsa Maiya 27. Rakopisen otdel na NB „Sv. sv. Kiril i Metodiy”], № 388, 389, 1857.

Алексијева, Афродита. Преводните повести и романи от гръцки през първата половина на XIX в. – *Studiabalcantica, 8. Балкански културни и литературни връзки*. София, [Aleksieva, Afrodita. Prevodnite povesti i romani ot gratski prez parvata polovina na XIX v. – *Studiabalcantica, 8. Balkanski kulturni i literaturni vrazki*. Sofia], 1974, 119-151.

Аретов, Николай. Рецепция на „Робинзон крузо” в България през Възраждането. – *Сравнително литературознание*, [Aretov, Nikolay. Retseptsiya na „Robinzon kruzo” v Balgariya prez Vazrazhdaneto. – *Sravnitelno literaturoznanie*], № 6, 1985.

Аретов, Николай. Даниел Дефо. Daniel Defoe 1660-1731. В: *Преводна рецепция на европейска литература в България. Т. 1: Английска литература*. София: АИ „Проф. Марин Дринов”, [Aretov, Nikolay. Daniel Defo. Daniel Defoe 1660-1731. In: *Prevodna retseptsiya na evropeyska literatura v Balgariya. T. 1: Angliyska literatura*. Sofiya: AI „Prof. Marin Drinov”], 2000, 73-81.

Георгиева, Гинка. Молитвата на една „забравена” душа (Размисли върху романа „Робинзон Крузо” на Даниел Дефо). – *Български език и литература*, [Georgieva, Ginka. Molitvata na edna „zabravena” dusha (Razmisli varhu romana „Robinzon Kruzo” na Daniel Defo). – *Balgarski ezik i literatura*], XLIII, 1, 2003, 54-61.

Дакова, Бисера. *Век и краевековие: Позитивизъм и декадент в българската литература през XIX век. Аспекти на ориентализма и културната идентичност*. София: Карина М, [Dakova, Bisera. *Vek i kraevеkovie: Pozitivizam i dekadens v balgarskata literatura през XIX век. Aspekti na orientalizma i kulturnata identichnost*. Sofiya: Karina M], 2007.

Ковачева, Н. Робинзон Крузо в България. – *Деца, изкуство, книги*, [Kovacheva, N. Robinzon Kruzo v Balgariya. – *Detsa, izkustvo, knigi*], № 1, 1969, 18-22.

Кошелев, В. А. „Светло Воскресенье” А. С. Хомякова как вольное переложение „Рождественской песни в прозе” Ч. Диккенса. – *Москва*, [Koshelev, V. A. „Svetloe Voskresenye” A. S. Homyakova kak volynoe perelozhenie „Rozhdestvenskoy pesni v proze” Ch. Dikkensa. – *Moskva*], 1991, №4, 81–84.

Македонска, Цв. Лексико-фразеологични особености в „Христоитията” на Р. Попович. – *Български език*, [Makedonska, Tsv. Leksiko-frazeologichni osobenosti v „Hristoitiyata” na R. Popovich. – *Balgarski ezik*], XV, № I, 1965, 32-39.

Минкова, Лиляна. Възрожденска дидактика и Робинзониади. – *Литературна мисъл*, [Minkova, Lilyana. Vazrozhdenska didaktika i Robinzoniadi. – *Literaturna misal*], № 8, 1990, 58-69.

Пилева, Мария. От Коледна песен до Светло Воскресение. За колебанията на езика при първия български превод на Дикенс. [Pileva, Maria. Ot Koledna pesen do Svetloe Voskresenie. Za kolebaniyata na ezika pri parviya balgarski prevod na Dikens]. – *Littera et Lingua*, № 1-2, 2015. <<http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2015/12/1-2/mpileva>>, достъпно на 15.01.2022.

Пилева, Мария. Мястото на превода Младаго Робинсона случаи в българската литература. – *Годишник на ФСЛФ на СУ*, [Pileva, Maria. Myastoto na prevoda Mladago Robinsona sluchai v balgarskata literatura. – *Godishnik na FSIF na SU*], № 101, 2016, 172-198.

Пилева, Мария. *Бунт, надежда, изкупление. Англоезичните преводи от българския XIX в.* София, Кралица Маб, [Pileva, Maria. *Bunt, nadezhda, izkuplenie. Angloezichnite prevodi ot balgarskiya XIX v.* Sofia, Kralitsa Mab], 2018.

Трендафилов, Владимир. *Употребите на британския ментор: Реценцията на Чарлс Дикенс в България*, София, Колибри, [Trendafilov, Vladimir. *Upotrebite na britanskiya mentor: Retseptsiyata na Charls Dickens v Bulgariya*, Sofia, Kolibri], 2015.

Филипов, Владимир. *Проникване на английската и американската книжнина в България през Възраждането*. София, УИ „Св. Климент Охридски”, [Filipov, Vladimir. *Pronikvane na angliyskata i amerikanskata knizhnina v Bulgariya prez Vazrazhdaneto*. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski”], 2004.
Хомяков, Алексей. Мнение иностранцев о России. – *Москвитянин*, [Номуяков, Aleksey. Mnenie inostrantsev o Rossii. – *Moskvityanin*], 1845, 28-29.

Хранова, Албена. *Езикът и неговите речи*. София, Фигура, [Hranova, Albena. *Ezikat i negovite rechi*. Sofia, Figura], 2000.

Boreham, Frank. *The Gospel of Robinson Crusoe*. London, The Epworth Press, 1955.

Brereton, D. N. Introduction. – In: Dickens, C. *Christmas books*. London, J. M. Dent & Co, 1907.
Cazamian, Louis. *Disckens: Philosophy of Christmas. The Social novel in England 1830-1850*, 1973.
Grinberg, Betty. *Bulgarski Knizhitsi and the first translation of Uncle Tom's Cabin*. – In: *Essays in American Studies. Cross-cultural Perspectives*. Sofia, Polis, 2001, p. 33-56.

Hinojosa, Lynne. Reading the Self, Reading the Bible (or is it a Novel?): The Differing Typological Hermeneutics of Augustine's Confessions and Defoe's Robinson Crusoe. – *Christianity & Literature*, 2012, Vol. 61, 4, p. 641-665.

Rogers, B. The man who invented Christmas. – *Sunday Telegraph*, Dec. 18, 1988, p. 16.

Starr, George. *Defoe & Spiritual Autobiography*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1965.

Sutherland, James. *Daniel Defoe, a Critical Study*. Boston, MA, Houghton Mifflin CO, 1971.